

2. Кочан І.М. Системність, динаміка, кодифікація слів з міжнародними кореневими компонентами в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І.М. Кочан. – К., 2006. – 39 с.
3. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів освіти / М.П. Кочерган. – К. : Видавничий центр «Академія», 2002. – 368 с.
4. Мороховський О.М. Деякі питання теорії (іншомовних) запозичень / О.М. Мороховський // Мовознавство. – 1984. – № 1. – С. 19–25.
5. Пауль Г. Принципы истории языка / Г.Пауль ; [пер. с нем. под ред. А.А. Холодовича]. – М. : Изд. иностр. лит., 1960. – 500 с.
6. Селігей П. Що нам робити із запозиченнями? / П. Селігей // Українська мова. – 2007. – № 3. – С. 3–17.
7. Семчинський С.В. Взаємодія мов і фактори лінгвістичного розвитку / С.В. Семчинський // Українська мова і література в школі. – 1973. – № 7. – С. 25–37.
8. Сімонок В.П. Семантико-функціональний аналіз іншомовної лексики в сучасній українській мовній картині світу / В.П. Сімонок. – Х. : Основа, 2000. – 331 с.
9. Стишов О.А. Динамічні процеси в лексико-семантичній системі та в словотворі української мови кінця ХХ ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О.А. Стишов. – К., 2003. – 35 с.
10. Стишов О.А. Українська лексика кінця ХХ ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації) / О.А. Стишов. – К. : Видавничий центр КНЛН, 2005. – 388 с.
11. Струганець Л. Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ ст. / Л. Струганець. – Тернопіль : Астон, 2002. – 352 с.

Summary. In this article the author analyses the opinions of Ukrainian and foreign linguists about the reasons of borrowing the lexical units; proves the influence of extralingual and properly lingual factors on the process of borrowing lexims; systematizes the main language and extralanguage factors of appearing foreign words in modern Ukrainian literary language.

Key words: borrowing process, foreign unit, extralingual / lingual, language / extralanguage, outside / inside factors, language contact, influence.

Отримано: 9.10.2012 р.

УДК 811.161.2'367

Н.В. Гуйванюк

КОНСТРУКЦІЇ МІСЦЯ У ТВОРАХ В.СТЕФАНИКА: СПІВВІДНОШЕННЯ ЗАГАЛЬНОЛІТЕРАТНОЇ МОВИ ТА ДІАЛЕКТНИХ ЕЛЕМЕНТІВ

У статті проаналізовано конструкції із значенням місця, зафіксовані у творах покутського письменника Василя Стефаника. Визначені місце та роль діалектних елементів в системі просторових конструкцій у творах письменника, їх співвідношення з загальнолітературною мовою.

Ключові слова: Василь Стефаник, синтаксис, обставинні поширювачі місця, загальнолітературна мова, діалектне мовлення.

Як писав Іван Огієнко, «мова – це форма нашого життя, життя культурного і національного, це форма національної організації... Мова – це найясніший вираз нашої психіки, це найперша сторожа нашого психічного я. І поки живе мова – житиме й народ як національність». Незаперечною істиною є й те, що мова – це найважливіший і всеохопний засіб спілкування, засіб передачі інформації, але самим лише спілкуванням не вичерпується суспільне значення мови для письменників. Це засіб творення, художнього реалістичного відображення дійсності, із збереженням тих ознак, що вказують на час та місце подій. Важливість цих категорій підтверджують філософи і мовознавці. Простір і час як складники картини світу в цілому, як дві сторони одного цілого, форми осягнення об'єктивної дійсності, що виробляються на основі суспільно-історичної практики і змінюють свій зміст відповідно до способів людського буття та глибини пізнання, вважаються загальними формами буття матерії: у філософії під простором розуміється усе, що має певну довжину, ширину, висоту, розташоване ближче, далі, ліворуч, праворуч, позаду, попере-

ду, вище, нижче, всередині, зовні тощо. Будучи позамовною категорією, локативність знаходить відображення в мові. З лінгвістичного погляду вона кваліфікується як «семантична категорія, до якої входять усі різновиди просторового значення. Виражає відображені у свідомості людей різноманітні просторові відношення предметів і явищ, зокрема їхнє місцеперебування, напрямки руху, контактність та дистантність розташування і под.» [7, 297]. Просторові відношення, які існують в об'єктивній реальності, представлені в мові категорією місця, або локативності. Місце – це простір, у якому хтось перебуває або щось розташовується, поверхня, що являє собою верхній шар того, на чому щось відбувається, розташовується.

Сучасний етап розвитку лінгвістики вимагає системного вивчення мовних явищ. Саме такий напрямок досліджень сприяє глибшому виявленню спільних ознак досліджуваних фактів та їхніх індивідуальних особливостей. Системний підхід до вивчення мовних явищ спостерігається і в межах прийменникових конструкцій із значенням місця. У межах найвужчого семантико-синтаксичного ряду кожна прийменникова конструкція досліджується в синтагматичному та парадигматичному аспектах. На синтагматичному рівні виявляється лексичне наповнення компонентів кожної прийменникової конструкції, порядок їх розташування та синтаксичні позиції. На парадигматичному рівні визначаються спільні й відмінні ознаки в їхній семантиці та місце і роль у системі мови.

Матеріалом дослідження обрано твори відомого покутського письменника Василя Стефаника, зокрема перший та другий том видання його творів. Перший том – це зібрання завершених та незавершених новел, в яких описується злиденне життя тогочасного селянства Покуття. Другий том – це зібрання листів письменника до друзів та рідних, які фіксують мову самого письменника.

Творчість Василя Стефаника, визначного українського письменника кінця ХІХ – початку ХХ століття, міцно увійшла в духовну скарбницю нашого народу, у золотий фонд української класики. Його правдиві, майстерні новели знайшли місце у шкільних читанках та хрестоматіях, їх вивчають у школах і вищих навчальних закладах.

Мова творів Василя Стефаника має досить багато діалектних рис, що надають його творам певного місцевого колориту, завдяки чому ми можемо виявити співвідношення літературного та діалектного у системі засобів передачі просторового значення.

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що питання формально-семантичних співвідношень в системі просторових конструкцій та синоніміки в плані найтонших відтінків семантики в мовознавстві поки що недостатньо розроблене і потребує детального вивчення, незважаючи на фундаментальні праці на матеріалі української, російської та інших мов (З.І.Іваненко [2], М.І.Степаненка [6], І.М.Кобозевої [3], М.В.Всеволодової [1], М.Г.Сеніва [5, 388-397] та ін.). Актуальним залишається і питання зіставлення літературних норм та діалектного мовлення в системі синтаксичних засобів.

Метою роботи є аналіз конструкцій із значенням місця у мові творів Василя Стефаника, виявлення співвідношення літературного та діалектного у системі передачі просторового значення. Ми ставимо перед собою завдання систематизувати конструкції з просторовим значенням у мові творів Василя Стефаника, виділити діалектні риси та зіставити їх з нормами української літературної мови.

У мовній практиці просторовість визначається, з одного боку, як набір мовних засобів (лексичних і граматичних), за допомогою яких встановлюються просторові відношення суб'єктивної та об'єктивної дійсності, і з другого, як семантика, представлена цими засобами. Реальне значення просторовості виражається іменниками таких розрядів: 1) назви населених пунктів і їх частин (місто, село, вулиця, двір, площа і т. д.); 2) назви ділянок земельного рельєфу, географічних і космічних об'єктів (ліс, гори, хмари, сонце, місяць); 3) назви адміністративно-територіальних одиниць (країна, держава, край); 4) назви вимірів простору (сторона, бік); 5) назви будівель і їх частин (дім, стіна, вікно, двері); 6) назви речей вжитку, що служать для розміщення в побуті людини, як-от: а) назви транспортних засобів (віз, сани); б) назви меблів (стілець, стіл, ліжко); в) назви тари (корзина, таця, сумка); г) назви предметів для розміщення тварин (клітка тощо).

Основним засобом вираження власне місця в українській мові є конструкції з прийменниками **біля**. У творах Василя Стефаника помітне переважання конструкції **коло + р.в.**, синонімічної до конструкції **біля + р.в.** Вживання останньої не дуже частотне, оскільки прийменник **біля** більше використовується в літературній мові, ніж у діалектній.

Порівняно часто використовується конструкція **близько + р.в.**, оскільки сфера використання цих сполучень обмежена стилями розмовної мови та художньої літератури. Що стосується конструкцій з прийменниками **недалеко (від)**, **неподалік (від)**, то перша відзначається високою частотністю використання у всіх стилях сучасної української мови, однак у творах покутського письменника вона не представлена.

Еквіполентна конструкція **над + о.в.** (реалізація дії чи знаходження чогось вище об'єкта), яка протиставляється словосполученню **під + о.в.**, чітко виявляється в ній тільки тоді, коли предмет, що знаходиться вище предмета-орієнтира, є рухомим і може переміщуватись по вертикалі. Конструкція **над + о. в.** вживається в мові творів В Стефаніка частіше, ніж конструкція **понад + о. в.** Значно рідше використовується в мові творів покутського письменника конструкція **нижче + р.в.**

Складний прийменник **поперед** вживається в українській мові з родовим, знахідним та орудним відмінками, втім у мові творів Василя Стефаніка цей прийменник вживається здебільшого з орудним відмінком. Елемент **по** – вносить у семантику цієї конструкції відтінок поширення дії у просторі, через це вона виступає синонімічним варіантом словосполучень з прийменником **перед**.

Прийменник **посеред** поєднується здебільшого з назвами площин відкритого або закритого типу, напр.: *Посеред хати стояли два дужі, моцні хлопці* (В. С., I, 159). *Я сидів посеред піль* (В.С., I, 74).

Значення розташування в центрі якогось простору – і саме на його поверхні – передається прийменником **насеред**, який фіксується пам'ятками української мови з XVI століття. Конструкції з цим прийменником утворюються звичайно від назв площин відкритого або закритого характеру: *Станеш насеред церкви, як сновиди* (В. С., I, 33). *І він насеред подвір'я засміявся голосно, їдко* (В. С., II, 98). *Федір стояв насеред панського гумна і сумно дивився за рядом плугів, що висотувався з брами як ланцюг, у котрім залізо сплювало м'ясо людське з м'ясом волів* (В. С., I, 132).

Особливо продуктивні у мові творів Василя Стефаніка конструкції з прийменником **по** та дієсловами нецілеспрямованого руху або переміщення. Завдяки семантиці опорних і залежних слів ці сполучення позначають рух, який не сконцентровується на одній якійсь лінії, а проходить кількома лініями, час від часу повторюючись і таким чином у більшій чи меншій мірі заповнюють простір, позначений залежним компонентом, напр.: *Хмари вганяють по небі* (В. С., II, 45). *То є такий бідний нарід по панських хатках та по комірнім, що нікуди не рушиться* (В. С., II, 76).

Конструкції з прийменником **по, у/в і на** та місцевим відмінком об'єднуються в одне підмікрополе на підставі спільної ознаки – контактного розташування предметів у якомусь просторі. Саме завдяки цій спільній семантичній ознаці названі три звороти можуть конкурувати, взаємозамінюватися. Варто відзначити, що **по** конкурує з **на** головним чином у конструкціях, утворених від назв відкритих, необмежених площин чи просторів. Серед цих трьох синонімічних зворотів найуживаніша в українській мові конструкція з прийменником **по**, бо вона найяскравіше і найдинамічніше передає значення поширення чи розміщення чогось у замкнутому просторі. Цьому сприяє і первісне просторове значення прийменника **по** і семантика дієслів. У двох інших сполученнях відтінок поширення дії в межах певного простору незначний, бо він підтримується лише семантикою опорних слів. До того ж цей відтінок ускладнюється вказівкою на здійснення дії в обмеженому просторі (**в + місцевий**) або на відкритій площині (**на + місцевий**).

У конструкціях з дієсловами нецілеспрямованого руху та переміщення залежне слово може стояти і в множині. Такі сполучення вказують на розміщення предметів чи розподіл дії в кількох місцях. Коло залежних слів в конструкціях з дистрибутивним значенням досить широке: назви об'ємних предметів, просторових понять, напр.: *Лишилася лишень слава, що мужики насиділися по арештах за образу церкви або обряду, що попи відтогди стратили віру серед народа* (В. С., II, 70). *Ще перед виставою, як по селах збирали «етнографію», то мужики криво дивилися на се та казали, що знов буде нова драчка* (В. С., II, 60).

Загальні назви населених пунктів (село, хутір, місто) поєднуються в українській мові як з прийменником **у/в**, так і з прийменником **на**. Проте досліджуваний матеріал переконує, що іменник **село** сполучається тільки з прийменником **у/в**, коли треба назвати конкретний населений пункт або коли треба виділити його з ряду однорідних. У таких випадках цей іменник виступає із власною назвою або з морфологізованим означенням і разом з прийменником **у/в** позначають дію чи перебування чогось (когось) в межах конкретного населеного пункту. Крім того, уже в творах українських письменників XIX ст., зокрема в творах Василя Стефаніка, спостерігається закріплення за конструкцією **на селі** нової семантичної функції – позначення збірного поняття, місцевості сільського типу взагалі. Такі словосполучення не мають у своєму складі означень і функціонують не лише в мові художньої літератури а й в творах публіцистичного та наукового характеру.

У творах Василя Стефаніка порушується традиція розподілу прийменників **у/в і на** за певними групами іменників на означення державних закладів, навчальних чи мистецьких закладів. Так, зокрема, прийменник **у/в** не закріпився при таких словах як *університет, сільрада*, в той час, як в сучасній українській літературній мові він традиційно вживається при цих словах.

Іменник *поле* багатозначний в українській мові. З різними значеннями цього слова прийменники **у/в і на** функціонують не однаково. Позначаючи простір, що використовується під по-

сиви або називаючи безлісну місцевість, іменник *поле* поєднується з обома прийменниками. Як свідчить досліджуваний матеріал, конструкції у **полі** удвічі продуктивніші в українській мові від зворотів **на полі**. Більша активність першої конструкції зумовлюється, напевно, її подвійною функцією: позначенням локалізації дії чи стану і на поверхні (під впливом семантики залежного слова), і в межах певного простору (під впливом семантики прийменника). У мові творів Василя Стефаника серед конструкцій у **небі** й **на небі** активніша перша. Зі словом *двір* вживається прийменник **на** (*на дворі*).

Конструкції з прийменником **поміж** + **о. в.** частіше використовуються, ніж конструкції з прийменником **між** + **о. в.**

Звороти з прийменниками **поперед**, **наперед** – семантичні синоніми основного сполучення з прийменником **перед**. Перший прийменник завдяки семантиці елемента **по** – вносить у загальне значення «близько – перед» дистрибутивний відтінок. Другий виділяє якусь конкретну частину простору, що знаходиться перед об'єктом і виступає кінцевим пунктом руху: *Далі знов сіпнувся наперед брами, але вітер знов ним завернув* (В. С., II, 103).

Конструкція з прийменником **поза** найчастіше позначає місце з протилежного боку об'єкта, що виступає кінцевим етапом переміщення, чи взагалі об'єкт, за межі якого спрямовується рух, з дистрибутивним відтінком (семантично-стильовий синонім): *Цятки води спадали поза ковнір, і Андрійко ледве витримував аби не плакати* (В. С., I, 27).

Прийменник **до** з **р. в.** іменника виступає факультативним варіантом основної конструкції. Функціональні можливості його в сучасній літературній мові не широкі. Конструкція **до** + **р. в.** головним чином утворюється від іменників з чітко виявленою об'ємністю та виразною вказівкою на обмеження певними рамками якихось місцин чи просторів. У поєднанні з назвами населених пунктів, країн, будівель, підприємств прийменник **до** може виражати рух у бік якогось предмета лише після дієслів, значення яких не ускладнене вказівкою на характер пересування (простувати, вирушати, направлятися). Але і в таких лексичних умовах він має відтінок спрямування дії в середину об'єкта.

Варто відзначити, що в мові творів Василя Стефаника прийменник **до** з такими іменниками переважає над конструкціями з прийменником **в**. Найбільш активний прийменник **до** з назвами приміщень, установ, навчальних закладів, напр.: *Я з попом собі не заходжу, бо то гроші коштує, я й до церкви не ходжу, бо не маю в чім* (В. С., I, 122). *А як оженився, то бери бук та бий та до читальні не пусти* (В. С., II, 140). *Лесь своїм звичаєм украв від жінки трохи ячменю і ніс до коршми* (В. С., I, 23). Як раритет зафіксована у мові творів Василя Стефаника синонімічна архаїчна конструкція з прийменником **ід**: *Встала, намацює по хаті та йде ід лаві і шукає, чи я лежу чи ні* (В. С., II, 136). Як синонім до конструкції з місцевим та знахідним відмінками з прийменником **в** функціонує діалектна форма з прийменником **на** у сполученні з іменником *університет*: *Скінчивши гімназію, я пішов на університет до Кракова, а Бачинський з Мартовичем студіювали право на університеті в Чернівцях* (В. Стеф., II, 29).

У словосполученнях з абстрактними іменниками домінує прийменник **в**, лише деякі з них можуть виступати із прийменником **до**.

Отже, опрацювавши твори Василя Стефаника, можна зробити наступні висновки:

1. Мова творів письменника насичена синтаксичними діалектизмами, що функціонують як синонімічні просторові конструкції. Автор досить часто звертається до діалектних закінчень іменників у родовому, орудному та місцевому відмінках, наприклад: **біля дверей**, **під хатов**, **на місци**, **на землі**, **серед народа**, **на квартиру** тощо.

2. Регіональною особливістю є переважання конструкції **коло** + **родовий** над вживанням конструкції **біля** + **родовий**, першу вважаємо характерною для діалектних засобів вираження просторового значення.

3. Складний прийменник **поперед** вживається в українській мові з родовим, знахідним та орудним відмінками, втім у мові творів Василя Стефаника цей прийменник вживається здебільшого з орудним відмінком. Разом з тим відзначимо, що зворот **наперед** + **р. в.** у мові творів Василя Стефаника можемо спостерігати частіше, ніж зворот **поперед** + **р. в.**

4. Словосполучення з прийменником **за** належить до продуктивних конструкцій української мови. Конструкція з прийменником **поза** найчастіше виступає в розмовній мові і позначає місце з протилежного боку об'єкта, що виступає кінцевим етапом переміщення, чи взагалі вказує на об'єкт, за межі якого спрямовується рух, з дистрибутивним відтінком (семантично-стильовий синонім). Конструкції **позад**, **назад** + **р. в.** – це лексико-комбінаторні варіанти конструкцій **за**, **поза** + **зн. в.**

5. Сполучення з прийменником **над** малоактивні в мові творів Василя Стефаника. Вони позначають предмет, вище якого перебуває кінцевий етап чи мета переміщення, і мають у своєму складі назви конкретних предметів, просторових понять та істот. Конструкція **під** + **зн. в.** набагато продуктивніша від свого антонімічного відповідника – звороту **над** + **зн. в.** Зворот **попід** + **зн. в.**

вживається лише з дієсловами цілеспрямованої дії та руху і назвами конкретних предметів, що знаходяться на певній відстані від інших предметів по вертикалі.

6. Малоактивні у мові творів Василя Стефаника конструкції **посеред, насеред + р. в.**

7. **В + знахідний** використовується звичайно тоді, коли простір, в який спрямовується дія чи рух, мислиться як більш-менш обмежений, конкретний. **На + знахідний** виступає у тих випадках, коли зміст висловлювання вимагає загальної вказівки на об'єкт, що є кінцевим пунктом руху.

Отже, досліджуючи систему просторових конструкцій у творах В. Стефаника, ми переконалися в правоті слів професора І. І. Ковалика, що «у лінгвальній свідомості В. Стефаника співіснували дві посестри української мовної системи, з яких одна являла собою територіально-діалектну систему на всіх мовних рівнях його рідного села Русова, а друга – тодішня літературна мова, яку він засвоїв пізніше з книжок і з тодішнього мовного літературного оточення. У цих двох мовних системах було багато спільного (спільноукраїнського) та відмінного» [4, 98-99]. На загал відзначимо, що система просторових конструкцій, зафіксована у творах Василя Стефаника, відображає тенденції їх використання в українській літературній мові. Діалектні риси пов'язані в основному з їх поширенням в розмовному мовленні. Регіональні елементи є важливим складником паралельних засобів вираження просторового значення, що вступають у співвідношення з літературно-нормативними відповідниками.

Список використаних джерел

1. Всеволодова М. В. Способы выражения пространственных отношений в современном русском языке. – Изд. 2-е, доп. / М. В. Всеволодова, Е. Ю. Владимировский. – М.: URSS, 2008. – 238 с.
2. Іваненко З. І. Прийменникові конструкції із значенням місця в сучасній мові: Навчальний посібник / З. І. Іваненко. – Чернівці, 1974. – 69 с.
3. Кобозева И. М. Грамматическое описание пространства / И. М. Кобозева // Логический анализ языка. Языки пространств. – М., 1997. – С. 152-163.
4. Ковалик І. І. Наукові основи побудови словника мови художніх творів Василя Стефаника / І. І. Ковалик. – Львів, 1972. – С. 98-99.
5. Сенів М. Г. Мовні засоби вираження локативності у класичних мовах М. Г. Сенів // Одиниці та категорії сучасної лінгвістики. – Донецьк: Юго-Восток, 2007. – С. 388-397.
6. Степаненко М. Локативність як філософсько-лінгвістична категорія // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка. Серія «Філологічні науки» / Микола Степаненко. – Полтава: Полтав. держ. пед. ун-т. ім. В. Г. Короленка, 2001. – Вип. 4 (18). – С. 49-72.
7. Українська мова: Енциклопедія / Редкол: Русанівський В. Н. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Землюк та ін. – 2-ге вид. випр. і доп. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
8. Стефаник В. Повне зібрання творів: У 3-х т. – К.: Вид-во АН УРСР, 1949. – Т. 1. – 373 с.; т. 2, 1952. – 222 с.

Summary. Constructions with meaning of place found in the works of a writer Vasyl Stefanuk have been analysed in the article. The place and role of dialect elements in the system of space constructions in the writer's works, their correlation with common literature language have been defined.

Key words: Vasyl Stefanuk, syntax, adverbial modifier of place extension, common literature language, dialectical language.

Отримано: 1.10.2012 р.

УДК 811.161.2'42:821.161.2/17.08(477.43)

Д. В. Гурська

РЕЛІГІЙНИЙ ДИСКУРС ЯК ЗАСІБ АКТУАЛІЗАЦІЇ ХУДОЖНЬОГО МОВЛЕННЯ ПИСЬМЕННИКІВ-ПОДОЛЯН

У статті висвітлено функціонування релігійного дискурсу у творах письменників-подолян, зокрема у творчості Миколи Магери, зроблено класифікацію вибраного матеріалу та поділено на тематичні групи.